

## XARAJATLARNI TURKUMLASH VA HISOBGA OLISH

**Rahimjonov Muhammadjon**

**Umarova Gulhayo**

**Qilichev Ibrohim**

*Guliston davlat universiteti talabalari*

**Turayeva Gulizahro**

*Guliston davlat universiteti o'qituvchisi*

***Annotatsiya.** Maqolada korxonalar xarajatlarini turkumlash va hisobga olish tizimi chuqur nazariy asoslar bilan yoritilgan bo'lib, amaliyotdagi mavjud muammolar va ularni yechish yo'llari tahlil etilgan. Buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobi doirasida xarajatlarni tasniflash, ularni optimal boshqarish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish masalalari ilmiy asosda ochib beriladi. Xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti solishtirma tahlil qilinib, yangi yondashuvlar asosida aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** xarajatlar, turkumlash, hisobga olish, boshqaruv hisobi, tannarx, raqamli transformatsiya, iqtisodiy samaradorlik.*

### KIRISH

Bozor iqtisodiyotining hozirgi bosqichida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va moliyaviy shaffoflikni ta'minlash korxonalarining xarajatlar tizimini samarali boshqarishga bevosita bog'liqdir. Xarajatlar — bu korxonalar faoliyati davomida yuzaga keladigan resurs yo'qotishlari bo'lib, ularni tahlil qilish, tasniflash va hisobga olish iqtisodiy samaradorlikning asosiy omili hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazorat tizimi bosqichma-bosqich modernizatsiyalashmoqda. Biroq, xarajatlar bilan bog'liq ko'plab amaliy muammolar hanzugacha o'z yechimini topmagan.

Keyingi mezon — *funksional yo'nalishiga ko'ra* bo'lib, bunda xarajatlar ishlab chiqarish, boshqaruv, marketing va moliyaviy xarajatlarga bo'linadi. Bu tasnif menejerlarga qaysi faoliyat turi ko'proq resurs talab qilayotganini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, xarajatlarni *doimiy va o'zgaruvchan* shaklda ajratish korxonalar foydaliligini tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Doimiy xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'lmagan, masalan, ijara haqi yoki boshqaruv xodimlari ish haqi kabi xarajatlar bo'lsa, o'zgaruvchan xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga qarab o'zgaradigan xarajatlardir — masalan, xomashyo, elektr energiyasi, ishlab chiqarishdagi ishchilarning ish haqlari.

Jahon amaliyotida xarajatlarni hisobga olishning bir necha ilg'or usullari mavjud. Ulardan biri — *ABC (Activity-Based Costing)* tizimi bo'lib, xarajatlarni ishlab chiqarish

faoliyatlari asosida taqsimlaydi. Bu usul orqali xarajatlar aniqroq mahsulot yoki xizmatga taalluqlantiriladi, bu esa tannarxni real baholashga yordam beradi. Yana bir ilg‘or tizim — *normativ xarajatlar tizimi (Standard Costing)* bo‘lib, bunda har bir xarajat uchun oldindan belgilangan me‘yorlar mavjud bo‘ladi va haqiqiy sarflar bilan taqqoslanadi. Bu yondashuvlar korxonaga xarajatlar ustidan nazorat o‘rnatish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari korxonalar xarajatlarini boshqarishda tub burilish yasamoqda. Bugungi kunda ko‘plab korxonalar *ERP (Enterprise Resource Planning)* tizimlarini joriy qilmoqda. Bunday tizimlar korxonaning barcha bo‘limlari faoliyatini yagona platforma asosida birlashtiradi, xarajatlar haqidagi ma‘lumotlarni real vaqt rejimida taqdim etadi va avtomatik tahlil imkoniyatini yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida, ayniqsa, sun‘iy intellekt asosidagi prognozlash vositalari orqali xarajatlarni oldindan rejalashtirish mumkin bo‘lmoqda.

O‘zbekiston tajribasida xarajatlarni hisobga olish tizimi bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinmoqda. Moliya vazirligi tomonidan yangi buxgalteriya hisobining milliy standartlari ishlab chiqilmoqda, ayrim yirik korxonalarda zamonaviy hisob tizimlari joriy etilmoqda. Biroq, hali ham ko‘plab kichik va o‘rta korxonalar an‘anaviy usullarga tayanib, xarajatlarni umumlashtirilgan shaklda yuritmoqda. Bu esa aniqlik, nazorat va tahlil imkoniyatlarini cheklaydi.

Shu o‘rinda, xorijiy davlatlar tajribasini milliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiq. Misol uchun, AQSh va Germaniyada xarajatlarni boshqarish maxsus dasturiy vositalar — SAP, Oracle, Microsoft Dynamics yordamida amalga oshiriladi. Bu tizimlar mahsulot tannarxini aniqlik bilan belgilash, o‘zgarishlarni avtomatik qayd qilish va tahlil qilish imkonini beradi. O‘zbekistonda ham shunday texnologik yechimlarni ommaviy joriy etish orqali xarajatlar ustidan samarali boshqaruv o‘rnatish mumkin.

## **XULOSA**

Xulosa qilib aytganda, xarajatlarni turkumlash va hisobga olish tizimi har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun muhim strategik vosita hisoblanadi. Ularni aniq, tizimli va zamonaviy usullar asosida yuritish orqali korxonalar foydalilikni oshiradi, resurslarni tejaydi va raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Respublikada bu sohadagi islohotlar davom ettirilib, ilmiy asoslangan metodikalar ishlab chiqilishi, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan boshqaruv tizimlari keng joriy etilishi lozim.

## **Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot xizmati.

2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). “Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir). Qabul qilingan sana: 2023-yil 12-may. Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti.
3. Тураева, Г. К. (2024). Актуальность обеспечения стабильности производства зерна в национальной экономике. Экономика и социум, (2-1 (117)), 1387-1394.
4. Turayeva, G., Tilovbekova, A., Tursunkulova, D., & Abdujabborova, S. (2025). Ishlab chiqarishda zararsizlikni tahlil qilish. Наука и инновация, 3(14), 56-58.
5. Gulizahro, T. R., Maqsad, B., Elmurod, S., Firdavs, S., & Aziza, T. (2025). Boshqaruv hisobida hisob siyosati tashkil etish. Fan va Tadqiqot Samaralari, 2(3), 99-101.
6. Qaxxorovna T. G. et al. The Impact of Artificial Intelligence on the Economy //Science and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. Special Issue 18. – С. 1041-1045.
7. Mardonova, R. O. (2022). Boshlang‘ich Sinflarda Ingliz Tili Talaffuziga O‘rgatishdagi Qiyinchiliklar. Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal, 2(1), 46-48.
8. Mardonova, R. (2022). Comparison Of Adjectives And Epithets. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.6 Philological sciences).
9. Ходжиева, Г. (2024). Анализ и сравнения языковых особенностей гендерной коммуникации на примере итальянской и узбекской литературы. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(4/S), 232-235.
10. Ходжиева, Г. Н. (2023). Организация учебного процесса в системе довузовской подготовки по иностранному языку в дистанционной форме. Экономика и социум, (4-1 (107)), 990-993.
11. Norovna, X. G., & Sarvinoz, S. (2025). Italian tilida artikllarning qo‘llanish usullari. Yangi O‘zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali, 2(5), 329-331.
12. Шукурова, У. А., Камилова, С. Р., & Азизова, Ш. Ш. (2020). Клинические формы афты Сеттона слизистой оболочки полости рта. In Актуальные проблемы стоматологии детского возраста и ортодонтии (pp. 198-204).
13. Шукурова, У. А., & Бекжанова, О. Е. (2016). Показатели цитокинового профиля у больных красным плоским лишаем слизистой оболочки полости рта. Знание, (10-1), 67-70.
14. Шукурова, У. А., & Алимова, С. Х. (2019). Стоматологический статус пациентов с красным плоским лишаем слизистой оболочки полости рта. In Актуальные проблемы стоматологии детского возраста и ортодонтии (pp. 204-208).